

UN UNGÜENT UTILITZAT A LA SELVA DEL CAMP (BAIX CAMP) A COMENÇAMENTS DEL SEGLE XVIII I D'ALTRES RECEPTES FARMACOLÒGIQUES

Anna Borrueu Llovera
Carles Llop Margalef

A principis del segle XIX es començaren a deixar sentir canvis i transformacions anunciadors d'una nova etapa, tant en el món de la farmacologia com de la medicina. Canvis caracteritzats, entre altres, per l'augment de la rigurositat científica que, si bé sempre existí, també és cert que la cohesió existent durant molts anys entre el "boticari" i el "droguer", i entre el metge i "l'antès en medicina", almenys a nivell popular, (fet ja observat, temps enrera, pels propis professionals i les autoritats, que dictaren normatives legals pertinents), fou causa d'una certa "confusió", que els mateixos interessats tractaren d'evitar per salvaguarda dels seus respectius interessos econòmics i professionals.

Aquesta comunicació es basa en algunes de les notícies aparegudes al *Diario General de las Ciencias Medicas* o *Colección Periódica de noticias y discursos relativos a la medicina y Ciencias Auxiliares*, concretament als volums III i IV, corresponents a l'any 1827⁽¹⁾. La publicació tenia per objectiu la divulgació dels avenços i de les últimes novetats de la ciència mèdica i farmacològica. En certa ocasió, un metge, en la introducció al seu comunicat, definí amb les següents paraules el *Diario*:

"Teniendo la publicación de su apreciable periódico por principal objeto la propagación de las luces y adelantos del arte de curar en nuestra península, con el noble y saludable fin de sanar o aliviar las dolencias de sus habitantes..."

Trobarem des de la narració detallada d'experiències clíniques de diversos metges del país i de l'extranger, fins a valoracions de tot tipus d'innovacions mèdiques o farmacològiques, de les quals s'anava tenint coneixement gràcies a la premsa especialitzada. Tampoc faltaven les divulgacions de novedoses receptes farmacològiques, bàsicament destacables per l'evolució i, fins i tot, total transformació que moltes d'elles han sofert fins l'actualitat, de la mateixa manera que

1. Editat a Barcelona a la impremta de J. Mayol y C^a, al carrer dels Escudillers.

també ens pot sorprendre la vigència d'algunes d'elles. Tambè s'inclou una apartat titulat *Revista de los periódicos extranjeros*, una mena de recull bibliogràfic.

Un tema que ha cridat l'atenció és la preocupació existent, ja en aquells anys, entorn de l'intrusisme professional. Abans feiem menció de la "cohesió" apotecari-adroguer i per aquest motiu mencionarem la notícia apareguda en el número 11, corresponent al mes de maig de 1827.

L'article, signat amb les inicials J.F.P. es titulava *Resultado de los ensayos practicados para averiguar la composición de un emplastro que se distribuye en el pueblo de La Selva, Arzobispado de Tarragona*. En ell l'autor criticava durament tots aquells que: "*careciendo de los debidos conocimientos y de la autorización que sabiamente prescriben las leyes, se ingieren en la ciencia de curar*".

L'autor de l'escrit, pemsem que era un metge, condemna les falses promeses de curació d'aquells individus que sense cap mena d'escrúpol recomanen els seus preparats per qualsevol tipus de malaltia i sense tenir en compte les característiques personals de cada pacient.

L'autor de l'escrit explicarà com, en arribar a les seves mans el preparat que amb tant d'èxit es repartia per la població tarragonina, s'havia dedicat a fer-ne el seu detallat anàlisi, que exposava als lectors amb l'objectiu que ells mateixos valoressin si el compost podia tenir les qualitats que li atribuïa el seu creador: "*virtud antiherpética, supurativa, resolutive i escarótica*", en una paraula: capaç d'acabar amb qualsevol afecció externa.

En J.F.P. no regatejava detalls entorn de la textura, olor, color i gust del preparat, així com entorn de les transformacions⁽²⁾ i canvis que experimentava al pas del temps. Finalment explicava la seva composició obtinguda després dels consegüents riguroses anàlisis, i les proporcions "*en peso medicinal de Cataluña*" de la recepta:

"Oleato y margarato de plomo en el mismo estado en que constituyen el emplastro simple	dos onzas"
"Grasa de ballena	cuatro dracmas."
"Manteca de cerdo	dos id."
"Oleato y margarato de sosa (jabon comun)	dos id."
"Yema de huevo	nº 1"

Es pot comprovar que amb aquests components s'obté, bàsicament, un preparat hidratant, de dubtoses qualitats per aconseguir curar patologies dèrmiques, sense deixar de tenir en compte els possibles efectes adversos per la toxicitat del plom⁽³⁾. Certament el crític comentari final del text parla per ell mateix: "*los inteligentes decidiran al momento si este compuesto puede poseer las virtudes prodigiosas que le atribuye su autor*".

Acabava l'escrit amb una nota de la redacció justificant la inclusió de l'article donada la seva importància.

Un altre article que voldríem destacar del *Diario* és l'aparegut en el núm. 8 corresponent al mes de febrer de l'any 1827. Dins l'apartat "*Varietades*" s'inclou unes recomanacions referents a la utilització del bórax com a cosmètic, especialment eficaç per⁽⁴⁾: "*quitar las manchas amarillas que se presentan con bastante frecuencia en la piel de los jóvenes de uno y otro sexo*". En aquests casos s'explicava

2. No és sinó un enranciment dels greixos.

3. Sobretot en zones amb ferides on podria absorbir-se més fàcilment el plom. Sobre pell "irritada" el plom (catió divalent) té efecte curtidor, que es, tal vegada, el que es pretenia. Ignorem, però, quant de temps duraven els tractaments i quantes vegades al dia s'administraven.

4. El bórax té propietats antisèptiques i desinfectants.

que era precis fer una dissolució del bòrax amb aigua de roses y aigua d'azahar en les següents proporcions: "*se disuelve el borra en ocho veces su peso de agua de rosas y otras tantas de agua de azahar*". Aquest preparat s'havia d'aplicar directament sobre les taques tres o quatre vegades al dia, assegurant la seva efectivitat passats uns dies.

El bòrax també resultava eficaç per combatre "*el color rojo desagradable de la nariz que se observa a veces en los jóvenes pletóricos y delicados*". Vermellor deguda, segons l'autor, a una dilatació vesona dels capil·lars de la pell. Per ser eficaç el bòrax s'havia de disoldre amb trenta dues vegades "*su peso de líquido*". L'aplicació es feia, com en el cas anterior, directa a les zones concretes.

Per últim, el metge recomanava l'eficàcia del bòrax per combatre els molestos penellons. Es preparava un unguent a base de bòrax molt pulveritzat, amb quatre vegades el seu pes de "*ungüento rosado*". L'aplicació del preparat s'havia de fer a les nits, abans d'anar a dormir, friccionant damunt del penelló⁽⁵⁾.

Finalment voldriem fer referència al xarop d'ipeacuana, utilitzat encara actualment per les seves característiques emètiques. En el núm. 15 del *Diario*, corresponent al mes de setembre de 1827, l'autor de l'article explica les excel·lents qualitats de l'arrel de l'ipeacuana i de la seva àmplia utilització a França en forma de xarop, que qualifica de "*medicamento heroico*". També feia referència al lamentable fet que la seva fórmula encara no es trobés consignada a les "*Farmacopeas espanyolas*", motiu pel qual cada farmacèutic feia el preparat com bonament sabia, raó per la qual no sempre es podien esperar els mateixos bons resultats, amb el consegüent compromís per més d'un metge.

L'autor de l'article no especifica en cap moment en quines patologies, o prevencions, s'utilitza el xarop de ipecacuana, encara que, en tot moment, sembla ser que s'intenta extreure les seves propietats emètiques.

L'autor d'aquest article explicava com recomanava el Còdex de París la preparació del xarop:

"hacer hervir una parte de ipecacuana contundida en catorce de agua hasta consunción de dos partes o remanencia de doce, dejar enfriar el cocimiento, decantarlo, filtrarlo y disolver en el licor veinte y cuatro partes de azucar".

També advertia que la decocció generava una certa quantitat de midó que dificulta el seu correcte filtrat, fet en el qual no varen reparar els autors del Còdex. Alguns farmacèutics, en lloc de fer una decocció, feia una infusió, però, fins i tot, amb aquest mètode el filtrat es presentava dificultós. El xarop acostumava a ser fosc i de curta conservació.

Aquests inconvenients en el filtrat i la conservació feren que el Dr. Bonllay proposés el procediment de la maceració en lloc de la decocció:

"A este fin se tratan los polvos de ipecacuana en tres veces consecutivas, por espacio de veinte y cuatro horas cada vez, con agua fria, de modo que su totalidad forme el peso correspondiente según el Códex, se reunen los líquidos, se filtran y se reducen a jarabe, disolviendo en el total por medio de un calor suave el doble de su peso de azúcar".

El resultat era un bon filtrat, tot i que es perdia part de les seves propietats, encara que, segons explicava l'autor, conservava "*una buena parte de la virtud vomitiva*". En resum, es considera l'aigua com element no adequat per extreure les

5. Ignorem per quins mecanismes el bòrax podia actuar per aliviar o curar els penellons. Tal vegada, la seva forma d'aplicació (friccionant per damunt d'ell), podia donar calor a la zona i millorar la lesió.

virtuts de l'ipeacuana i conservar-les en forma de xarop; per això, diversos autors recomanaven la seva substitució per l'alcohol⁽⁶⁾.

Jèromel aconsellava tractar la ipecacuana pulveritzada primer amb alcohol de 37°, després amb el de 22°, i, finalment, amb aigua calenta. Robinet proposà bullir la ipecacuana segons indicava el Còdex, i aconseguir la precipitació del midó amb alcohol de 37°, abans de preparar el xarop. En els dos casos es considera que s'obté un xarop *"despojado enteramente de todas las partes mucilaginosas y amiláceas"*.

Virey proposava preparar una tintura alcohòlica amb una part d'ipeacuana *"contundida y ocho de alcohol a 36° puestos en un matraz por espacio de seis dias a la temperatura de 40°C"*. Amb una part del producte obtingut i trenta-dos de xarop simple, ben agitats, es preparava el xarop. Si bé aquest mètode era el més senzill per fer la preparació, no deixava de tenir inconvenients que l'autor de l'escrit resumia així:

– Al ser l'alcohol molt deflegmat, dissol menys quantitat dels principis actius de la ipecacuana (fet que es podria subsanar utilitzant l'alcohol de 22°, segons assaigs dels seus autors).

– En el xarop quedaven restes d'alcohol i els seus efectes podien resultar negatius per alguns pacients.

Henry i Guibourt proposaven la següent manera de preparar el xarop d'ipeacuana:

"Tomese una parte de raiz de ipecacuana pulverizada y pongase en digestión en baño de maría con ocho partes de alcohol a 22°. Cuelese el producto con expresión. Trátese el residuo del mismo modo con una nueva cantidad de alcohol y repítase la operación por tercera vez si fuese necesario. Reúnanse los productos, filtrense, destíllense en baño de maría para obtener el alcohol. Prosigase la evaporación en el mismo baño hasta lograr un extracto seco. Hagase disolver este extracto en cuatro partes de agua destilada y filtrese la disolución en frío. Mezclase con treinta y seis partes de jarabe simple y hagase hervir hasta obtenet un jarabe de punto regular, que por lo mismo pesará treinta y seis partes"

Aquest procediment assegurava que el xarop contingués la matèria activa 1/36 del seu pes en forma de pols d'ipeacuana.

Aquest complicat sistema per de l'obtenció del xarop d'ipeacuana era, no obstant, el que més acertadament complia el requisit perseguit pels especialistes: aconseguir un xarop lliure del principi actiu, amb poder emètic.

Actualment el xarop de ipecacuana es prepara amb:

Extract fruit d'ipeacuna (2% alcaloide) . . .	7 ml.
HCL 35%	0.25 ml.
Glicerina	10 ml.
Xarop simple	100 ml.

La seva indicació és el vòmit en les intoxicacions. Les dosificacions són les següents:

Nens de 6 a 18 mesos	10 ml.
Nens de 18 mesos a 5 anys	15 ml.
Nens de 5 a 12 anys	20 ml.
Adults	30 ml.

La seva caducitat és de sis mesos en flascons "topaci".

6. Una de les formes per l'extracció d'un alcaloide consisteix en humitejar la droga amb una substància alcalina (carbonat), extracció amb dissolvent orgànic (benzè, eter, etc.), i tractament amb una solució aquosa àcida.

Volem concloure ressaltant la nostre pretensió inicial de voler donar a conèixer, a través del *Diario General de las Ciencias Médicas*, les divulgacions que es feien a començaments del segle XVIII dels avenços científics entorn de la Medicina i de la Farmacologia, l'evolució de les dues ciències (extremadament evidents) i alguns remeis utilitzats per combatre les malalties que patien els nostres avantpassats.